

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
А. В. Денисової

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:351.86"364"(477)

П68

Рецензенти:

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород — керівник управління з питань помилування Офісу Президента України, доктор юридичних наук, професор;

Катеринчук Іван Петрович, професор кафедри вогневої підготовки ОДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Гаран Ольга Володимирівна, професор кафедри адміністративного права та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 30 вересня 2025 року)*

Правове регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін. ; за заг. ред. А. В. Денисової. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 840 с.

ISBN 978-617-8574-56-7

Колективна монографія присвячена комплексному аналізу правового регулювання дотримання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У виданні осмислено трансформацію механізмів їх забезпечення з урахуванням викликів збройної агресії. Досліджено реалізацію державної політики у гуманітарній, безпековій, правоохоронній, судовій і соціальній сферах, проблеми захисту прав дітей, цивільного населення, військовополонених, а також питання інформаційної безпеки та OSINT. Монографія адресована науковцям, юристам і практикам.

УДК 342.7:351.86"364"(477)

ISBN 978-617-8574-56-7

© Авторський колектив, 2025

© ОДУВС, 2025

Зміст

Розділ 1. Правове забезпечення державної політики в гуманітарній сфері (Львова Є.)	5
Розділ 2. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні (Жильцов О.)	30
Розділ 3. Психічне здоров'я як фактор національної безпеки в Україні (Пасько О., Прудка Л.)	71
Розділ 4. Роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави (Матвеева Л.)	110
Розділ 5. Діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях (Берендеева А.)	136
Розділ 6. Вплив Інтернету на права дітей протягом збройного конфлікту — зарубіжний досвід (Пядишев В., Форос Г.)	177
Розділ 7. Сучасні тенденції судового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Шерстюк Г.)	217
Розділ 8. Правова, соціально-психологічна та медична допомога потерпілим від дій країни-агресорки особам з тимчасово окупованих територій (Вайда Т.)	259
Розділ 9. Роль дозвільної системи в забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Пишна А., Ульянов О.)	313
Розділ 10. Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану (Сірко В.)	355
Розділ 11. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Колб О., Конопельський В.)	392

Розділ 12. Часові обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності: загальні та екзистенціальні умови (Маковій В.)	452
Розділ 13. Сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань (Щурат Т.)	491
Розділ 14. Дотримання прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (Давиденко В.)	532
Розділ 15. Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану (Поляков Є.)	576
Розділ 16. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки (Бабенко А.)	622
Розділ 17. Дотримання прав та свобод людини державним бюро розслідувань під час військового стану (Козленко О.)	679
Розділ 18. Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України (Аносенков А., Коломієць Ю., Мукоїда Р., Проскурня Є.)	725
Розділ 19. OSINT та інформаційна безпека в умовах воєнного стану (Свиридюк Н., Афонін Д.)	766
Розділ 20. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців (Сіфоров О., Калугін В.)	811

Розділ 14

ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В'ячеслав ДАВИДЕНКО

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-4091-3248>

Вступ

В сучасних умовах надзвичайних ситуацій, зокрема в період збройної агресії російської федерації проти України, проблема забезпечення прав і свобод людини в межах реалізації оперативно-розшукової діяльності набуває особливої актуальності. Війна, що триває з 2014 року і набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, суттєво змінила контекст функціонування правоохоронної системи, створивши безпрецедентні виклики для гарантування прав людини в умовах обмежень, передбачених воєнним станом.

Воєнний стан, як особливий правовий режим, визначений Законом України «Про правовий режим воєнного стану»¹, передбачає можливість тимчасового обмеження деяких прав і свобод з метою забезпечення обороноздатності держави, публічного порядку та захисту громадян. Однак навіть в умовах надзвичайної ситуації Україна залишається зобов'язаною дотримуватися стандартів міжнародного права, зокрема, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції з прав людини, які встановлюють межі допустимого втручання у приватне життя та інші права.

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Особливої уваги потребує правовий режим ОРД як інструменту, що здійснюється здебільшого негласно й потенційно здатен створювати загрозу для фундаментальних прав, таких як право на приватність, захист персональних даних, та право на справедливий суд. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення ефективного судового та парламентського контролю, а також чіткої регламентації процедур здійснення ОРД відповідно до принципів законності, пропорційності, необхідності та недискримінації.

Наукова новизна дослідження полягає у системному аналізі змін, що відбулися у сфері правозастосування ОРД в умовах воєнного стану. Зокрема, досліджено вплив воєнного конфлікту на баланс між потребами національної безпеки та зобов'язаннями держави щодо дотримання прав людини, а також формування національної практики з урахуванням рішень ЄСПЛ, цифровізації оперативної діяльності, застосування новітніх технологій та процедур контролю за використанням засобів негласного втручання.

Об'єктом дослідження є інститут оперативно-розшукової діяльності в системі забезпечення правопорядку, а предметом його правове регулювання, практичне застосування і гарантії дотримання прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану. У межах цього дослідження зроблено спробу сформулювати новий підхід до тлумачення ОРД як інструменту не лише безпеки, а й охорони прав особи навіть в умовах правової турбулентності, спричиненої війною.

Виклад основного матеріалу

У контексті ускладнення сучасного безпекового середовища оперативно-розшукова діяльність постає як один із ключових інструментів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, охорони громадського порядку та запобігання злочинності. Разом з тим, її практична реалізація не може розглядатися

виключно крізь призму ефективності боротьби зі злочинністю. Зважаючи на підвищену чутливість методів та засобів, що застосовуються у межах оперативно-розшукової діяльності (далі — ОРД), особливої актуальності набуває питання забезпечення дотримання конституційно закріплених прав і свобод людини і громадянина, включаючи право на приватність, недоторканність житла, таємницю листування, свободу та особисту безпеку.

Відповідно до положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», така діяльність має ґрунтуватися на принципах законності, верховенства права та поваги до прав і свобод особи². Проте, на практиці реалізація зазначених принципів нерідко стикається з численними викликами, пов'язаними як з недосконалістю нормативного забезпечення, так і з відсутністю належного судового чи парламентського контролю за органами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукових заходів.

Наукова думка підтверджує необхідність постійного удосконалення механізмів правового регулювання ОРД з огляду на ризики порушення прав людини. Так, дослідники вказують на потребу запровадження ефективного контролю за втручанням у приватну сферу, особливо у випадках, коли такі дії здійснюються без відома особи та до початку кримінального провадження³. У цьому контексті доречним є посилання на позицію Європейського суду з прав людини, згідно з якою навіть в умовах загроз публічній безпеці держава зобов'язана забезпечити, щоб будь-яке втручання у права людини було законним, необхідним і пропорційним поставленій меті⁴.

² Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

³ Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

⁴ Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

Крім того, на фоні цифровізації правоохоронної діяльності та впровадження новітніх технологій у практику ОРД виникає потреба в оновленому підході до розуміння правових гарантій особи. Зокрема, в умовах розширеного доступу оперативних підрозділів до інформаційних баз, цифрових комунікацій та інших форм персональних даних, актуальним стає запровадження додаткових механізмів захисту приватного життя⁵.

Таким чином, ми бачимо, що реалізація оперативно-розшукової діяльності у демократичній, правовій державі має здійснюватися виключно у межах чинного законодавства, з обов'язковим дотриманням міжнародно визнаних стандартів прав людини, зокрема щодо недопущення свавільного втручання у приватне життя, гарантії судового контролю, а також права особи на ефективний засіб правового захисту. Такий підхід, згідно з позицією як національного законодавства, так і міжнародних органів, зокрема Європейського суду з прав людини, є не лише юридично обґрунтованим, а й соціально необхідним у сенсі забезпечення довіри громадян до діяльності правоохоронних органів та утвердження засад верховенства права⁶.

ОРД, як превентивний і розвідувальний інструмент держави, значною мірою здійснюється у форматі негласної діяльності до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що суттєво відрізняє її від процесуальних дій у межах кримінального провадження. Така специфіка створює ризик невинуватого або непропорційного втручання в особисту сферу людини, що вимагає особливої правової обережності та збалансованості між потребами безпеки і гарантіями прав людини⁷.

⁵ Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал*. № 2/2025. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

⁶ Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

⁷ Кириченко О. В., Хмеленко В. В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.

Відсутність попереднього кримінального провадження унеможлиблює процесуальну регламентацію та судовий контроль більшості оперативно-розшукових заходів, що, як зазначають дослідники, потребує розробки чітких критеріїв правомірності, обґрунтованості та необхідності втручання⁸. На думку О.О. Подобного, гарантії прав і свобод повинні вбудовуватись у сам механізм ОРД через закріплення принципів пропорційності, субсидіарності та превентивного захисту⁹.

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁰, а також практики ЄСПЛ, держава має право обмежувати певні права особи, лише коли це є необхідним у демократичному суспільстві, передбачене законом і відповідає легітимній меті. Застосування негласних заходів контролю за особою таких як спостереження, прослуховування, збір персональних даних без належних гарантій може порушувати ст. 8 Конвенції, зокрема право на повагу до приватного і сімейного життя, а в окремих випадках передбаченого ст. 6 права на справедливий суд.

Отже, ефективність оперативно-розшукових заходів не може розглядатися як абсолютна цінність, що переважає над правами людини. Навпаки, ефективність у межах законності є ознакою зрілості державної системи, що пов'язує реалізацію безпекових функцій із відповідальністю перед особою та суспільством. У демократичній правовій державі забезпечення балансу між ефективністю оперативно-розшукової діяльності та дотриманням прав і свобод

⁸ Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Джужи. Київ : Правова ЄДНІСТЬ, 2009. 310 с. URL: https://library.Nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

⁹ Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

¹⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

людини вимагає чіткої нормативної основи та належного інституційного оформлення. Такий баланс має ґрунтуватися на суворому дотриманні принципів законності, пропорційності, обґрунтованості та необхідності у кожному випадку втручання в особисту сферу особи. Зокрема, відповідно до сучасних доктринальних підходів і рекомендацій Ради Європи, гарантією недопущення зловживань під час реалізації ОРД є впровадження ефективних механізмів контролю та нагляду, які включають судовий контроль за ініціюванням і проведенням окремих оперативно-розшукових заходів, особливо тих, що пов'язані з обмеженням конституційних прав особи, внутрішній адміністративний аудит діяльності оперативних підрозділів із чіткими процедурами фіксації, оцінювання та реагування на виявлені порушення, незалежний нагляд, що може здійснюватися через парламентські комітети, омбудсмена або спеціальні контрольні органи з правом доступу до інформації про ОРД у межах закону.

Як зазначає О.О. Козленко, ефективність такого контролю полягає не лише в його наявності, а й у здатності створювати умови попередження порушень прав, а не лише фіксації їх постфактум¹¹. Важливо, щоб механізми прозорості та підзвітності не знижували оперативну ефективність, а забезпечували баланс між безпекою та свободою. Згідно з принципом субсидіарності, держава повинна втручатися в права особи лише в тій мірі, в якій це об'єктивно необхідно для досягнення законної мети, та лише тоді, коли менш втручальні засоби є неефективними¹².

Таким чином, інституціоналізація контролю та дотримання основоположних прав у системі ОРД не є альтернативою ефективності, а навпаки є її передумовою, що забезпечує легітимність усіх дій правоохоронних органів у демократичному суспільстві.

¹¹ Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

¹² Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал* № 2/2025. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

Крім дотримання нормативно визначених процедур і формальних приписів, права людини повинні стати органічною, внутрішньо засвоєною складовою професійної культури працівників оперативних підрозділів. Адже саме ставлення співробітника до прав і свобод людини як до фундаментальної цінності визначає не лише легітимність його дій, а й ефективність оперативно-розшукової діяльності в цілому.

Як справедливо зазначає О.М. Джужа, формування правової свідомості у сфері правоохоронної діяльності не може обмежуватись формальним знанням норм, а повинно включати глибоке розуміння ціннісної сутності прав людини, етичних стандартів взаємодії з особою, незалежно від її правового статусу¹³. Особливої актуальності це набуває у контексті здійснення оперативно-розшукових заходів, що часто передбачають негласне, асиметричне втручання в особисту сферу громадянина.

У зв'язку з цим, професійна підготовка співробітників оперативних підрозділів повинна орієнтуватися не лише на технічну ефективність, а й на всебічне засвоєння міжнародних правозахисних підходів, положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практики Європейського суду з прав людини, яка встановлює стандарти допустимості втручання держави в приватне життя¹⁴.

Згідно з позицією О.О. Подобного, права людини в оперативній роботі мають розглядатися не як обмеження діяльності правоохоронних органів, а як критерій її правомірності та соціального виправдання¹⁵. Такий підхід забезпечує високу якість правозасто-

¹³ Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужа. Київ : Правова Єдність, 2009. 310 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

¹⁴ Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

¹⁵ Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

сування, зменшує кількість випадків оскарження дій правоохоронців та сприяє зміцненню легітимності правоохоронної системи в очах суспільства.

Отже, впровадження системної підготовки кадрів, що поєднує технічну компетентність із глибоким розумінням правозахисних стандартів, є необхідною умовою реалізації ефективної, законної та легітимної оперативно-розшукової діяльності у правовій державі. Зміцнення правової культури та орієнтація на цінності прав людини повинні бути не декларативними, а інституціоналізованими компонентами кадрової політики в системі правоохоронних органів.

Таким чином, у контексті сучасного демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах верховенства права, ефективна протидія злочинності не може розглядатися як самодостатня підстава для порушення основоположних прав і свобод людини, а пріоритет безпеки повинен узгоджуватися з необхідністю забезпечення юридичних гарантій захисту особи, зокрема недоторканності приватного життя, права на свободу і особисту недоторканність, права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.

Як наголошується в усталеній практиці Європейського суду з прав людини, навіть у питаннях, що стосуються національної безпеки, держава не звільняється від обов'язку дотримання основоположних прав і свобод людини. Зокрема, у справах, що стосуються негласного спостереження, прослуховування, зберігання персональних даних або втручання у приватне життя, Суд чітко окреслює, що будь-яке обмеження прав повинно відповідати наступним критеріям, зокрема бути передбаченим законом, який є чітким, доступним і передбачуваним у застосуванні, переслідувати легітимну мету, таку як захист національної безпеки, громадського порядку або прав інших осіб і відповідати принципу необхідності у демократичному суспільстві, тобто бути пропорційним до поставленої мети, мінімально інвазивним та виправданим з точки зору суспільної потреби.

В умовах воєнного стану ці вимоги набувають особливої ваги, оскільки правова система функціонує у стані підвищеної напруги, а ризик зловживань владними повноваженнями суттєво зростає. Суд неодноразово підкреслював, що сам факт наявності збройного конфлікту або надзвичайного стану не звільняє державу від дотримання фундаментальних принципів верховенства права. Навпаки, в такі періоди саме ці принципи є запорукою збереження демократичного ладу, захисту людської гідності та недопущення правового свавілля.

Таким чином, українське законодавство щодо оперативно-розшукової діяльності, особливо в частині застосування негласних заходів, повинно узгоджуватися з вимогами Європейської конвенції з прав людини та практикою ЄСПЛ, що означає, необхідність здійснення оперативно-розшукової діяльності навіть у надзвичайних умовах в межах чіткого правового регулювання, з ефективними механізмами контролю, можливістю оскарження та прозорими критеріями для втручання в права людини¹⁶.

У межах національного правового поля реалізація оперативно-розшукової діяльності має відбуватись виключно у межах законності, за наявності чітко визначених процедур, критеріїв правомірності та контролю, які забезпечують відповідність заходів ОРД стандартам справедливості, правової визначеності, пропорційності та підзвітності. Відповідно до думки О.М.Джужи, недопущення свавільного застосування ОРД потребує запровадження системних правових фільтрів, що дають змогу співвіднести рівень загрози з інтенсивністю втручання¹⁷. Такий підхід виконує не лише правозахисну функцію щодо особи, але й сприяє підвищенню ефективності всієї правоохоронної системи, оскільки правомірна та етична

¹⁶ CASE OF ROMAN ZAKHAROV v. RUSSIA (Application no. 47143/06). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-159324%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-159324%22]})

¹⁷ Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова ЄДНІСТ'Ь, 2009. 310 с. URL: https://library.Nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

поведінка оперативних органів зміцнює довіру населення до інститутів держави, знижує ризик помилкових переслідувань і сприяє формуванню позитивного іміджу правоохоронців в цілому.

Таким чином, варто ще раз наголосити, що дотримання прав і свобод людини у сфері оперативно-розшукової діяльності є не другорядним або обмежувальним чинником, а фундаментальною умовою забезпечення легітимності державної діяльності, збереження правової стабільності та суспільної довіри до інститутів безпеки. У демократичному суспільстві саме повага до прав людини визначає межу між законною діяльністю держави та зловживанням владою. Особливо в умовах воєнного стану, коли спокуса до надмірного втручання в особисту сферу значно зростає, необхідно пам'ятати, що право не припиняється навіть під час війни, а отже, людина та її гідність мають залишатися в центрі національної безпеки.

Формування ефективної, але правозахисної моделі ОРД є ключем до розвитку демократичної, правової держави, що діє на основі принципів верховенства права, правової визначеності, гуманізму та відповідальності перед своїми громадянами.

У цьому контексті першочергового значення набуває попередній аналіз базових понять, насамперед категорії «оперативно-розшукова діяльність», яка виступає центральним елементом предметного поля дослідження. З огляду на свою багаторівневу правову природу, ОРД потребує комплексного міждисциплінарного осмислення, що охоплює аспекти адміністративного, кримінального, інформаційного, міжнародного гуманітарного та конституційного права.

Так, ОРД має багатокомпонентну структуру, в якій поєднуються елементи превентивної, розвідувальної та доказової діяльності. Її правовий режим охоплює цілі щодо виявлення, попередження, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, завдання, правові підстави, процедури, суб'єктний склад, а також межі допустимого втручання в права людини, що обумовлює потребу в ретельному теоретичному розмежуванні понять і категорій, які визначають межі легітимного застосування державного примусу.

У цьому контексті особливої значущості набуває розмежування гласних і негласних форм здійснення оперативно-розшукових заходів, оскільки саме від ступеня відкритості або прихованості таких дій залежить рівень юридичних гарантій, які можуть бути реалізовані на практиці. Згідно з чинним законодавством, такі заходи можуть здійснюватися як відкрито, так і без повідомлення особи, щодо якої вони проводяться. При цьому негласність означає, що відповідні заходи мають проводитися у спосіб, який унеможливує їх виявлення не лише з боку осіб, яких вони стосуються, але й, за певних обставин, інших посадових осіб, які не допущені до конкретної оперативної інформації¹⁸.

Саме така високий рівень секретності породжує серйозні ризики порушення основоположних прав і свобод людини, передусім права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції). Як зазначено у позиціях Європейського суду з прав людини¹⁹, відсутність ефективного механізму контролю за використанням негласних заходів державою становить саме по собі порушення Конвенції, навіть без доведення фактичного втручання у приватне життя. У науковій літературі підкреслюється, що негласний характер оперативно-розшукових заходів ускладнює незалежну юридичну оцінку правомірності їх проведення, а тому потребує встановлення особливо жорстких процесуальних фільтрів. На думку О.О. Козленка, мінімально необхідним є запровадження багаторівневої системи попереднього та поточного контролю, включаючи судовий дозвіл, періодичний перегляд доцільності продовження заходів, а також

¹⁸ Громовенко К.В., Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2021. № 2 (72). URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/2_2021.pdf

¹⁹ Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини. Застосування норм законодавства Європейського Союзу у практиці Європейського суду з прав людини. Рада Європи / *Європейський суд з прав людини*, 2025. 56 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_eu_law_in_echr_case-law_ukr

документування усіх етапів зберігання і використання зібраної інформації²⁰.

Таким чином, гарантії дотримання прав і свобод людини при здійсненні негласних оперативно-розшукових заходів повинні бути інтегровані на всіх етапах від моменту санкціонування до завершення їх реалізації. Це передбачає не лише формальну наявність дозволу чи відповідної ухвали, а й побудову всієї процедури з урахуванням ключових правових принципів: пропорційності, необхідності, мінімального втручання у приватне життя та відповідальності за можливі зловживання.

Умови воєнного стану не можуть бути підставою для ігнорування цих стандартів, а навпаки вимагають посиленої правової обережності, оскільки демократична держава повинна зберігати вірність правовим цінностям навіть у період кризи. Тільки за умов реального забезпечення правозахисних механізмів, внутрішнього та зовнішнього контролю, держава здатна ефективно виконувати функцію національної безпеки без порушення засад демократичного правопорядку. Забезпечення прав людини в ОРД є не перепорою, а своєрідним індикатором цивілізованості та правової зрілості державного апарату, що діє в інтересах суспільства, а не проти нього.

Однак, попри широке застосування в практиці терміну «оперативно-розшуковий захід», чинне законодавство не містить його чіткого легального визначення, що породжує правову невизначеність і створює потенційні ризики порушення прав і свобод людини, зокрема в аспекті прогнозованості та передбачуваності застосування державного примусу.

На відміну від цього, Кримінальний процесуальний кодекс України чітко розмежовує поняття слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, кожне з яких має нормативно

²⁰ Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

визначене процесуальне наповнення, критерії допустимості та процесуальні гарантії, зокрема, необхідність судового дозволу, вимоги до фіксації результатів, порядок оскарження тощо²¹.

У науковій літературі відзначається, що відсутність уніфікованого та законодавчо закріпленого переліку оперативних розшукових заходів створює умови для їх довільного тлумачення та застосування. Як зауважує Є.М. Моїсєєв, це не лише ускладнює судовий контроль за правомірністю втручання у приватне життя, а й послаблює гарантії прав особи на етапі, що передуює порушенню кримінального провадження²². У контексті дотримання прав людини така невизначеність суперечить вимогам правової визначеності, що є складовою принципу верховенства права та неодноразово підкреслювалась у практиці ЄСПЛ. У справі «Amann v. Switzerland» Суд наголосив, що втручання в приватне життя, яке здійснюється на підставі нечітко сформульованих норм, не відповідає критерію «якості закону»²³. Таким чином, відсутність легального визначення оперативних розшукових заходів є не лише технічною прогалиною, а й порушенням базових гарантій прав особи, що вимагає законодавчого врегулювання задля підвищення прозорості, передбачуваності та законності практики ОРД у демократичному суспільстві.

У світлі національних та міжнародних стандартів прав людини, зокрема вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики ЄСПЛ, а також Основного Закону України, поняття ОРД має тлумачитися з урахуванням права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції), права на свободу та особисту

²¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²² Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джу́жи. Київ : Правова ЄДНІСТІЬ, 2009. 310 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

²³ Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Київ : K.I.C., 2015. 216 с. URL: https://apladm.dn.court.gov.ua/userfiles/posibnik_1.pdf

недоторканність (ст. 5), права на справедливий суд (ст. 6), свободи вираження поглядів та асоціацій (статті 10 і 11). Це вимагає включення до системи оперативно-розшукової діяльності юридичних гарантій, що унеможливають свавільне або непропорційне втручання в зазначені права. На думку О.О. Подобного, формалізація поняття ОРД лише як системи дій без урахування правозахисного контексту є концептуально недостатньою, оскільки ігнорує глибину ціннісної основи оперативно-розшукової діяльності як форми захисту прав і свобод, а не лише інструменту виявлення правопорушень²⁴.

Таким чином, базове категоріальне осмислення оперативно-розшукової діяльності має виходити за межі виключно операційно-правової парадигми, воно повинно включати предметну складову, в якій пріоритет прав і свобод людини виступає ключовим критерієм допустимості та легітимності дій держави у сфері національної безпеки. Адже саме повага до прав людини є не лише етичним, а й юридичним стандартом, що визначає межі державного втручання у приватну сферу, особливо в умовах дії воєнного стану.

Таке системне та людиноцентричне бачення дозволяє сформувати надійне концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу процедур ОРД, їх правового регулювання, інституційної організації та механізмів контролю. У полі зору мають бути не лише технічна ефективність оперативних заходів, а й наявність процедурних гарантій дотримання прав людини, відкритість до судового та парламентського нагляду, узгодженість з міжнародними правозахисними стандартами. Лише за таких умов оперативно-розшукова діяльність може виконувати свої функції без шкоди для демократичного ладу, зберігаючи баланс між публічною безпекою та індивідуальними правами, що є запорукою правової державності.

²⁴ Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

Відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «оперативно-розшуковий захід» у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» є предметом наукових дискусій у сфері правознавства, через що юридична доктрина вбачає в цій прогалині проблему правової визначеності, що суперечить принципу юридичної передбачуваності, особливо в контексті можливого обмеження прав і свобод особи.

Проте, як свідчить правозастосовна практика, відсутність нормативного тлумачення не створює істотних труднощів у повсякденній діяльності оперативних підрозділів, оскільки стаття 8 зазначеного Закону фактично містить перелік прав оперативних підрозділів, що опосередковано відображає зміст оперативно-розшукових заходів²⁵. Це підтверджує наявність усталеної професійної інтерпретації терміна у сфері практичного застосування норм ОРД.

У науковій же площині термін «оперативно-розшуковий захід» тлумачиться як окрема дія або сукупність дій, передбачених законом, які здійснюються уповноваженими суб'єктами з використанням як гласних, так і негласних методів, сил і засобів, спрямованих на реалізацію завдань ОРД. Дослідники також пропонують суміжні категорії, зокрема «оперативно-розшукова дія», «оперативно-розшукова комбінація», «оперативно-розшукова операція», які мають різне функціональне призначення у межах оперативного процесу²⁶. Сутнісна характеристика пошукових заходів, як складової ОРД, полягає у збиранні інформації, яка може мати значення для попередження злочинів або бути використаною як доказ у кримінальному провадженні. Саме на цій межі, між негласним пошуком і формуванням доказової бази, виникає критичне питання дотримання прав і свобод людини, оскільки лише

²⁵ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

²⁶ Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джу́жи. Київ : Правова ЄДНІСТЬ, 2009. 310 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

інформація, здобута в межах закону та з дотриманням процедурних гарантій, може бути визнана процесуально допустимою відповідно до положень КПК України²⁷.

У цьому аспекті особливо важливим є врахування принципів, сформульованих Європейським судом з прав людини, зокрема щодо якості закону, який регулює втручання в права особи, та необхідності ефективного контролю за заходами, що здійснюються без відома особи, як у справі “Szabó and Vissy v. Hungary”²⁸.

Таким чином, з огляду на розвідувально-пошукову спрямованість оперативно-розшукових заходів, ключовим завданням демократичної держави є забезпечення їх правової визначеності та гарантування дотримання прав і свобод осіб, щодо яких ці заходи проводяться тому, що лише системне впровадження принципів законності, пропорційності та підконтрольності дозволяє досягти балансу між інтересами публічної безпеки та захистом прав людини, що є базовою умовою функціонування правової держави.

Відповідно до статті 1 Конституції України, держава проголошує себе суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою²⁹. Ця характеристика є не декларативною формулою, а нормативною основою, яка визначає засадничі принципи організації та функціонування державного механізму, включаючи систему правоохоронних органів, до компетенції яких належить здійснення оперативно-розшукової діяльності. Принцип правової держави у цьому контексті означає, що жоден державний орган, включаючи оперативні підрозділи, не може діяти поза межами права

²⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²⁸ Європейський суд з прав людини. Справа «Сабо і Віші проти Угорщини» (Заява № 37138/14). Рішення від 12 січня 2016. URL: <https://privacy.khpg.org/1604922643>

²⁹ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

або з порушенням прав і свобод людини, які мають найвищу юридичну силу (ст. 8, 21, 22, 55 Конституції України). Отже, здійснення ОРД повинно не лише ґрунтуватися на спеціальних законодавчих актах, а й бути підпорядкованим вимогам верховенства права, законності, пропорційності, недискримінації та підконтрольності. Зазначена конституційна модель встановлює межі допустимості застосування примусових заходів, зокрема негласного втручання в особисте життя, комунікації, пересування тощо. Як підкреслює Європейський суд з прав людини, навіть у сферах, що стосуються захисту національної безпеки, демократична держава не може допустити свавілля, а будь-яке обмеження прав має бути необхідним у демократичному суспільстві³⁰.

Таким чином, конституційне визначення України як правової держави накладає безумовні зобов'язання на всі органи публічної влади, зокрема правоохоронні структури, щодо безумовного дотримання прав і свобод людини при реалізації оперативно-розшукових повноважень. Будь-яке відхилення від цих вимог має розглядатися як порушення конституційного порядку та підстава для юридичної відповідальності держави, що відповідає як внутрішньому правопорядку, так і міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю³¹. Це положення має не лише декларативне, а імперативне значення, оскільки воно формує фундаментальну філософію взаємодії держави з особою та визначає правовий характер усієї системи публічного управління. У цьому ж положенні Конституція прямо вказує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість

³⁰ Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини. Рішення від 06.09.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

³¹ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

діяльності держави, а також усіх її інституцій, зокрема правоохоронних органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Це означає, що будь-яка форма державного втручання в особисту сферу громадянина повинна бути не лише законною, але й виправданою в сенсі забезпечення публічного інтересу, пропорційною меті та здійсненою із дотриманням гідності особи.

Конституційна норма також покладає на державу обов'язок утверджувати і забезпечувати права та свободи людини, що має розглядатись як юридичне зобов'язання, а не політична декларація. У світлі цього обов'язку органи оперативно-розшукової діяльності не можуть діяти автономно від системи правозахисних обмежень, а повинні інтегрувати у свою діяльність принципи верховенства права, правової визначеності, презумпції невинуватості, пропорційності, недискримінації та ефективного захисту.

У теоретико-правовій літературі зазначається, що визнання людини найвищою соціальною цінністю означає перевагу особистості над державою, де остання має діяти як гарант, а не як джерело обмеження прав³². Такий підхід, властивий концепції «людноцентризму» у праві, знайшов розвиток і в міжнародній практиці, насамперед у юрисдикції Європейського суду з прав людини, де відповідальність держави за порушення прав особи не залежить від наміру, а визначається самою наявністю втручання без належних правових підстав³³.

Таким чином, діяльність органів ОРД має не лише функціональну, а й аксіологічну природу, в якій захист прав і свобод особи

³² Барабаш О.О. Порушення прав і свобод людини в умовах війни: безпека особи, суспільства і держави. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період* : матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, Н.Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 253 с. С. 9–13. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5858/1/23_06_2023.pdf

³³ Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR.pdf

виступає не обмеженням, а умовою легітимності дій держави. Це зобов'язує уповноважені органи до системного перегляду процедур, навчальних програм, інструктивних документів і практик із точки зору їх відповідності конституційним цінностям³⁴.

У цьому контексті важливе значення має положення статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно з яким право на здійснення ОРД належить виключно спеціально уповноваженим підрозділам окремих органів державної влади³⁵. Така законодавча конструкція втілює принцип обмеженого кола суб'єктів, що є ключовою гарантією запобігання свавільному втручання будь-яких державних чи недержавних структур у сферу приватного життя громадян. Це означає, що здійснення оперативно-розшукової діяльності є правомірним лише за умови її проведення у межах суворо визначеного правового поля, що формується положеннями Конституції України (статті 3, 8, 29, 31, 32, 55), яка закріплює права людини як найвищу соціальну цінність та визначає принцип верховенства права, Кримінального процесуального кодексу України³⁶, який регламентує процесуальні аспекти використання результатів ОРД та забезпечує їх допустимість у кримінальному судочинстві, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає завдання, принципи, підстави та форми ОРД, профільних законів, що регулюють діяльність конкретних правоохоронних та спеціальних органів, зокрема Законів України «Про Національну поліцію»³⁷,

³⁴ Троцький О.О. Аксіологічна природа принципу прозорості в адміністративно-правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2025 С. 169–170. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/40.pdf

³⁵ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

³⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

³⁷ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

«Про Службу безпеки України»³⁸, «Про Державну прикордонну службу України»³⁹ тощо.

У науковій літературі підкреслюється, що саме сувора регламентація кола суб'єктів ОРД забезпечує стабільність правового порядку та виконує роль захисного механізму від надмірного розширення повноважень органів держави⁴⁰. Як зазначає О.О. Подобний, обмеження суб'єктів ОРД виключно уповноваженими підрозділами є проявом принципу законності та спеціалізації, що гарантує належну кваліфікацію виконавців і мінімізує ризики порушення прав і свобод особи⁴¹. Більше того, закріплення цього положення відповідає вимогам Європейського суду з прав людини щодо якості закону, який допускає втручання у права особи лише тоді, коли воно здійснюється на підставі достатньо чітких і передбачуваних норм, які визначають обсяг і спосіб реалізації повноважень органів влади⁴². Таким чином, правовий режим оперативно-розшукової діяльності побудований на принципі інституційної легітимності, що передбачає можливість її здійснення виключно спеціально уповноваженими державними органами, у суворій відповідності до Конституції, міжнародних стандартів і галузевого законодавства. Це є важливою передумовою для забезпечення

³⁸ Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

³⁹ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

⁴⁰ Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. За ред. проф. О.М. Джу́жи. Київ : Правова ЄДНІС'ТЬ, 2009. 310 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf

⁴¹ Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О.О. Подобний. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

⁴² Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR.pdf

балансу між потребами національної безпеки та гарантіями прав і свобод людини.

Особливого значення у контексті дослідження дотримання прав і свобод людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності набуває стаття 19 Конституції України, яка закріплює принцип законності як фундаментальний елемент правового порядку. Згідно з нею, ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України⁴³. Це положення прямо поширюється й на оперативно-розшукові підрозділи, діяльність яких за своєю природою пов'язана з високим ризиком обмеження прав людини, оскільки вони застосовують гласні та негласні методи, що можуть втручатися у приватну сферу особи через прослуховування, спостереження, контроль листування тощо. Саме тому принцип законності тут має подвійний вимір, з одного боку, він обмежує державу чіткими правовими рамками, виключаючи будь-які дії поза межами закону, а з іншого боку, він гарантує громадянину захист від свавілля, створюючи можливість оскарження неправомірних дій та забезпечуючи процесуальні гарантії. У науковій літературі обґрунтовується, що стаття 19 Конституції України виконує функцію своєрідного запобіжника від зловживань, оскільки зобов'язує державні органи не тільки діяти на підставі закону, а й утримуватися від дій, які виходять за його межі⁴⁴. Це особливо актуально у сфері ОРД, де межі законності часто перевіряються практикою, а надмірне розширення повноважень може призвести до системних порушень прав людини. Євро-

⁴³ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴⁴ Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5567>

пейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що будь-яке втручання органів влади у права людини має бути «передбачене законом», мати «легітимну мету» і бути «необхідним у демократичному суспільстві»⁴⁵. Це положення кореспондується з вимогами українського конституційного правопорядку, утворюючи єдину систему стандартів законності. Таким чином, стаття 19 Конституції України встановлює універсальний принцип діяльності державних органів, який є ключовим запобіжником у сфері оперативно-розшукової діяльності. ОРД може бути визнана правомірною лише тоді, коли вона здійснюється в суворій відповідності до закону, в межах наданих повноважень та у спосіб, передбачений законом, що водночас гарантує захист прав і свобод громадян та легітимність самої держави як правової.

Відповідно до статті 64 Конституції України, права і свободи людини та громадянина можуть бути обмежені лише у випадках, прямо передбачених Основним Законом⁴⁶. Це положення встановлює конституційний баланс між гарантіями прав людини та необхідністю їх тимчасового обмеження в інтересах захисту суспільства і держави. Важливо, що будь-яке таке обмеження має здійснюватися виключно на основі закону, у визначений ним спосіб і лише настільки, наскільки це об'єктивно необхідно у демократичному суспільстві. У контексті оперативно-розшукової діяльності це положення отримує конкретизацію у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», де передбачена можливість тимчасового обмеження низки конституційних прав, серед яких право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), що може бути обмежене у випадках проведення огляду або обшуку з метою запобігання чи розслідування злочину, право на таємницю

⁴⁵ Ignatieva A.I. IN GREAT BRITAIN IN THE MODERN INTERNATIONAL LAW. P. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20229/1/Ignatieva_163-166.pdf

⁴⁶ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), яке може бути тимчасово обмежене у разі проведення заходів перехоплення інформації за наявності судового дозволу, право на невтручання у приватне і сімейне життя (ст. 32 Конституції України), що може зазнавати обмежень у процесі проведення спостереження, негласних заходів чи використання технічних засобів контролю. Обмеження цих прав є допустимим лише за умови, що відповідні дії є обґрунтованими, законними, пропорційними та спрямованими на захист легітимних цілей таких як національна безпека, громадський порядок, запобігання злочинам або забезпечення належного здійснення кримінального провадження. Як слушно зазначає О.О. Козленко, ключовим елементом правомірності таких обмежень є наявність ефективного судового контролю, без якого будь-яке втручання у приватну сферу особи набуває ознак свавілля⁴⁷.

У практиці Європейського суду з прав людини закріплено, що втручання держави у приватне життя, передбачене ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, може бути виправданим лише тоді, коли воно здійснюється на підставі «якості закону», який є достатньо чітким і передбачуваним, має легітимну мету, зокрема захист національної безпеки, громадського порядку, прав і свобод інших осіб тощо, є необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідає критеріям пропорційності. Таким чином, обмеження прав і свобод громадян у межах оперативнорозшукової діяльності не є абсолютним правом держави, а виключенням із загального правила непорушності конституційних прав, яке може застосовуватися лише у випадках, передбачених Конституцією, і підлягає суворому контролю з боку судових та наглядових інституцій, що за своєю сутністю відповідає як внутрішньому правопорядку, так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

⁴⁷ Козленко О.О. Принципи здійснення оперативнорозшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», застосування окремих обмежувальних заходів, що становлять втручання у приватну сферу особи, можливе лише за наявності вмотивованого рішення суду⁴⁸. До таких заходів належать проникнення в житло або інше володіння особи, зняття інформації з телекомунікаційних мереж, контроль поштової, телеграфної або іншої кореспонденції, візуальне чи аудіоспостереження за особою, місцем або річчю, встановлення місцезнаходження радіоелектронних засобів. Усі перелічені дії, не зважаючи на їх значний вплив на ефективність боротьби зі злочинністю, є потенційно високоризиковими з точки зору дотримання прав і свобод громадян, насамперед права на приватність, недоторканність житла, таємницю кореспонденції та комунікацій, регламентовані статтями 30–32 Конституції України. Відповідно, їх застосування можливе виключно в умовах суворої процесуальної регламентації та ефективного судового контролю, який виступає запобіжником проти можливих зловживань і свавілля з боку уповноважених органів.

Науковці підкреслюють, що судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності є проявом принципу верховенства права та гарантією недоторканності приватного життя особи⁴⁹. Саме суд виступає тією інституцією, яка має забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини.

Як слушно зауважує П.М. Шапірко, судовий дозвіл на проведення таких заходів є не формальністю, а необхідним процесуальним бар'єром, що забезпечує легітимність та пропорційність

⁴⁸ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

⁴⁹ Цимбалюк М.М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_4_3

втручання⁵⁰. У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувалося, що втручання у приватне життя допустиме лише за наявності чіткої законодавчої бази, яка передбачає належні гарантії від зловживань, включаючи судовий нагляд. Таким чином, застосування заходів, передбачених статтею 8 Закону «Про Оперативно-розшукову діяльність»⁵¹, може визнаватися правомірним виключно за умови наявності вмотивованого судового рішення, чіткої відповідності принципам законності, необхідності та пропорційності, забезпечення реальних процесуальних гарантій для особи, включаючи можливість оскарження та незалежний контроль за зібраною інформацією. Це дозволяє стверджувати, що суворе регламентація та судовий контроль є ключовими елементами механізму захисту прав і свобод людини в умовах проведення оперативно-розшукових заходів, які за своєю природою здатні істотно обмежувати приватне життя. Таким чином, при здійсненні оперативно-розшукової діяльності держава зобов'язана забезпечити дотримання принципу пропорційності, належного обґрунтування та процесуального балансу між інтересами правопорядку і захисту прав людини, оскільки лише цей підхід відповідає вимогам демократичної правової держави, що визнає людину найвищою соціальною цінністю.

У процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах правового режиму воєнного стану українське законодавство допускає можливість тимчасового та виняткового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян. Такі обмеження можуть бути запроваджені з метою забезпечення національної безпеки, охорони правопорядку, захисту прав і свобод інших осіб,

⁵⁰ Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5567>

⁵¹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

а також запобігання і розслідування злочинів, у тому числі пов'язаних із воєнною агресією та колабораціонізмом. Водночас, навіть в умовах війни, подібні заходи мають застосовуватися виключно в межах визначеного законом правового режиму, з неухильним дотриманням принципів законності, пропорційності, необхідності та недопущення свавільного втручання у приватне життя осіб. Особливої уваги в контексті дотримання прав людини потребують найбільш чутливі оперативно-розшукові заходи, які передбачають глибоке втручання у приватну сферу особи. До таких заходів належать негласне обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, аудіо- та відеоконтроль особи або місця, спостереження за особою, річчю або територією, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи електронних інформаційних систем, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка, а також встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Усі ці заходи, особливо в умовах воєнного стану, повинні здійснюватися з особливою ретельністю та під посиленням контролем з боку судової влади, оскільки йдеться про серйозне обмеження основоположних прав таких як право на недоторканність житла, таємницю листування, приватність комунікацій, свободу пересування тощо, а їх застосування можливе виключно у випадках, прямо передбачених законом, за наявності достатніх правових підстав і з дотриманням принципів правової визначеності, необхідності та пропорційності.

Зазначені заходи становлять найвищий ризик для конституційних прав і свобод особи, оскільки безпосередньо обмежують право на недоторканність житла, таємницю листування та інших видів кореспонденції, право на повагу до приватного і сімейного життя, саме тому вони потребують не лише формального закріплення у законі, а й ефективних механізмів контролю та гарантій від зловживань, серед яких центральне місце займає обов'язковий судовий контроль.

У науковій літературі справедливо наголошується, що оперативно-розшукові заходи, особливо ті, що пов'язані з негласним

втручанням у приватне життя, повинні мати чітко визначені часові межі, бути конкретизованими за обсягом, метою та предметом застосування. Їх не можна розглядати як універсальний інструмент збору інформації без належного процесуального обґрунтування та відповідного судового дозволу. Європейський суд з прав людини у своїй усталеній практиці підкреслює, що будь-яке втручання у сферу приватного життя може вважатися правомірним лише за дотримання певних умов, а саме втручання має бути передбачене законом, який є достатньо чітким, доступним і передбачуваним для осіб, яких воно може стосуватися, втручання повинно переслідувати легітимну мету, таку як захист національної безпеки, громадського порядку, запобігання злочинам або охорона прав інших осіб, втручання повинно бути необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідати принципу пропорційності, тобто бути співмірним поставленій меті і здійснюватися лише у разі реальної потреби й за відсутності інших альтернатив. Ці критерії мають особливу актуальність в умовах воєнного стану, коли ризик надмірного розширення повноважень державних органів особливо високий, а дотримання цих стандартів є гарантією того, що безпекові заходи не перетворяться на інструмент системного порушення прав людини.

Таким чином, негласні оперативно-розшукові заходи, що істотно втручаються у сферу приватності, повинні застосовуватися лише як виняток і за наявності судового дозволу, а також із гарантіями незалежного контролю. Лише за таких умов можливо досягти належного балансу між інтересами публічної безпеки та захистом конституційних прав людини, що є визначальною ознакою демократичної правової держави.

Оперативно-розшукові заходи, які належать до найбільш чутливих у контексті забезпечення прав людини, зокрема негласне проникнення до житла, аудіо- та відеоконтроль, перехоплення інформації тощо, можуть застосовуватися виключно на підставі ухвали слідчого судді. Така ухвала постановляється за клопотанням

керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника та лише за умови обов'язкового погодження з прокурором⁵². Подібний механізм передбачений статтями 8 і 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і слугує ключовим запобіжником проти свавільного втручання у приватне життя особи. Таким чином, законодавець встановлює багаторівневу систему контролю, оскільки ініціатива щодо проведення оперативно-розшукового заходу виходить від керівництва уповноваженого підрозділу, прокурорський нагляд забезпечує перевірку обґрунтованості та законності такого клопотання, а судовий контроль виступає остаточним бар'єром, без якого втручання в права і свободи особи є неприпустимим.

Науковці підкреслюють, що поєднання прокурорського і судового контролю є проявом принципу стримувань і противаг, який унеможливорює концентрацію надмірних повноважень в руках правоохоронних органів⁵³. Як зауважує П.М. Шапірко, лише судова інстанція здатна гарантувати незалежну оцінку необхідності втручання, тоді як прокурор виконує роль превентивного нагляду. Подібний підхід узгоджується і з міжнародними стандартами, а саме Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що втручання у приватне життя може вважатися законним лише за умови наявності ефективного судового контролю, який запобігає свавіллю і забезпечує дотримання принципу пропорційності⁵⁴.

⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁵³ Василина М.М. Виховання співробітників правоохоронних органів до виконання завдань оперативно-службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2022_5_34

⁵⁴ Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5567>

Отже, вимога отримання ухвали слідчого судді за погодженням із прокурором не лише забезпечує правову визначеність та контрольованість процедури, але й формує систему гарантій дотримання прав і свобод особи у сфері оперативно-розшукової діяльності. Це відповідає як положенням Конституції України, так і міжнародним зобов'язанням держави у сфері захисту прав людини.

Досліджуючи правову природу здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні, аналізуючи її кризь призму дотримання і забезпечення прав і свобод осіб, можемо зауважити, що вона не може розглядатися лише як технічний інструмент боротьби зі злочинністю, оскільки її реалізація завжди перебуває у площині потенційного обмеження фундаментальних прав людини. Саме тому оцінка цього інституту вимагає багаторівневого, міждисциплінарного підходу, що поєднує кримінально-правові, процесуальні, адміністративно-правові та міжнародно-правові аспекти. Таким чином, ОРД може вважатися легітимним інструментом захисту правопорядку та національної безпеки лише тоді, коли вона функціонує у рамках правового поля, підконтрольна судовим і наглядовим механізмам та побудована на принципах поваги до прав і свобод людини. В іншому разі вона перетворюється на інструмент свавілля, що є несумісним з ідеалами правової та демократичної держави.

У сучасних умовах воєнного стану оперативно-розшукова діяльність в Україні зазнала суттєвих трансформацій під впливом як збройної агресії, так і процесів цифровізації суспільства, глобалізації інформаційних потоків та активізації новітніх загроз національній безпеці. Поширення кіберзлочинності, активне використання штучного інтелекту, автоматизованих систем спостереження та аналітики, а також збільшення обсягів обробки персональних даних спричинили якісні зміни у підходах до здійснення ОРД. Зокрема, в умовах воєнного стану спостерігається розширення повноважень правоохоронних органів щодо доступу до великих обсягів персональної інформації, що часто супроводжується

зниженням рівня правових запобіжників, масштабне впровадження автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, здатних здійснювати перехресне зіставлення даних про осіб, переміщення, комунікації та інші цифрові сліди, застосування алгоритмічного прогнозування поведінки, що базується на штучному інтелекті й даних із цифрового простору, зокрема в контексті виявлення потенційних загроз безпеці. Хоча такі технології суттєво підвищують ефективність протидії злочинності в умовах війни, вони водночас несуть потенційні загрози для дотримання прав і свобод людини особливо в частині права на приватність, захист персональних даних, свободу висловлювань та інформаційну безпеку, що в певній міра актуалізує потребу у переосмисленні меж допустимого втручання держави в особисте життя в умовах надзвичайного правового режиму.

Як ми можемо спостерігати, позитивним напрямом трансформації ОРД в умовах війни є поступова демократизація підходів, що проявляється у підвищенні прозорості процедур та принципів здійснення оперативних заходів, поширенні публічних матеріалів щодо методичних підходів та судової практики, налагодженні взаємодії між громадянським суспільством, правозахисними організаціями та органами безпеки, зокрема в питаннях захисту прав вразливих категорій населення. Водночас, адаптація оперативно-розшукової діяльності до умов воєнного стану не повинна призводити до ослаблення гарантій прав людини, а навпаки, це має бути тривалий і системний процес, що передбачає вдосконалення законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, особливо практики Європейського суду з прав людини, підвищення рівня правової обізнаності працівників оперативних підрозділів, імплементацію етичних принципів у повсякденну діяльність, посилення незалежного зовнішнього контролю, зокрема судового, парламентського та громадського, навіть в умовах обмеженого правового режиму. Лише за умов комплексної реалізації цих заходів можливо забезпечити, щоб ОРД залишалася ефективним інструментом протидії злочинності, але водночас зберігала правомірний

і легітимний характер, що відповідає засадам демократичної, правової держави⁵⁵.

Разом із позитивними зрушеннями в напрямку демократизації та правового унормування оперативно-розшукової діяльності виникає потреба у критичному осмисленні загроз, що постають у контексті протидії високорівневій організованій злочинності. Сучасне безпекове середовище характеризується подвійною динамікою, а саме з одного боку, держава посилює інструментарій ОРД, розширюючи його технічні та правові можливості, а з іншого злочинні угруповання демонструють дедалі більшу адаптивність і технічну спроможність, виступаючи як нелегальні, але високоефективні суб'єкти інформаційного впливу. Організовані злочинні структури активно використовують технології негласного збору інформації, які традиційно асоціюються з державними оперативними підрозділами. Йдеться не лише про перехоплення комунікацій, спостереження, збір біометричних чи технічних даних, але й про створення власних контроперативних систем, які в окремих випадках за рівнем оперативності та технічної оснащеності навіть перевищують окремі сегменти державної системи безпеки⁵⁶.

Особливу загрозу для ефективного функціонування системи оперативно-розшукової діяльності становить ієрархічно організована інфраструктура злочинних угруповань, яка відзначається високим рівнем внутрішньої координації та спротиву діям правоохоронних органів. Така структура, як правило, включає

⁵⁵ Богиніч І.О., Жилін В.В. Окремі питання вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність оперативно-технічних підрозділів Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.- практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 294 с. С. 33–37. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ord/2023/mater_konf_300323.pdf

⁵⁶ Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6885>

розгалужені мережі інформаторів і пособників, які забезпечують оперативне попередження учасників злочинної діяльності про можливі загрози з боку державних органів, осіб, що мають зв'язки в правоохоронних або адміністративних структурах і здійснюють витоки службової інформації, яка має обмежений доступ, спеціалізованих виконавців, відповідальних за організацію контроперативних заходів, спрямованих на виявлення, дезорієнтацію або нейтралізацію дій уповноважених суб'єктів ОРД.

Подібна контроперативна діяльність має системний характер і створює подвійний виклик для держави. По-перше, вона фактично блокує ефективне здійснення оперативно-розшукових заходів, ускладнюючи процеси спостереження, фіксації доказів та документування протиправної діяльності. По-друге, вона підриває саму основу довіри до державних інституцій, сприяючи формуванню викривленої правової реальності, де злочинна активність маскується під законну або суспільно нейтральну поведінку. У контексті воєнного стану загроза контроперативної діяльності набуває ще більшої ваги, адже використання внутрішніх інформаторів, підрив стабільності державного управління та компрометація державних службовців може мати не лише кримінальний, а й відверто дестабілізуючий, в тому числі диверсійний характер.

Таким чином, у сучасному безпековому контексті, загостреному збройною агресією та дією правового режиму воєнного стану, виникає об'єктивна потреба не лише у вдосконаленні правових та технічних засобів здійснення оперативно-розшукової діяльності, а й у формуванні ефективної системи протидії контроперативній діяльності організованих злочинних угруповань. Зазначене завдання повинно реалізовуватися із безумовним дотриманням прав і свобод громадян, адже саме здатність держави діяти у межах права відрізняє її від нелегітимних, злочинних формувань.

Крім того, однією з найбільш небезпечних тенденцій є те, що окремі кримінальні угруповання, маючи доступ до значних

фінансових ресурсів, здатні створювати або придбавати спеціальні технічні засоби збору, зчитування та перехоплення інформації, іноді на рівні, що співвідноситься з військовими або розвідувальними технологіями. Це суттєво підвищує ризики для державних органів, зокрема у частині унеможливлення збереження конфіденційності оперативних операцій, зростання загрози для особистої безпеки працівників оперативних підрозділів, нівелювання ефективності застосування окремих форм негласної діяльності.

У таких умовах надзвичайно важливо забезпечити не лише технічне посилення можливостей оперативних підрозділів, а й розвиток правових механізмів контролю, координації та захисту, які не суперечать демократичним засадам і міжнародним стандартам прав людини.

Також, доцільно звернути увагу на основі засади Європейського кодексу поліцейської етики, який встановлює принципи діяльності поліції в контексті дотримання прав людини і передбачає, що поліція у своїй діяльності має безумовно поважати право будь-якої особи на життя, а також не повинна здійснювати, заохочувати чи допускати жодних форм тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Поліцейські зобов'язані у своїй практиці дотримуватись фундаментальних прав і свобод, зокрема свободи думки, совісті, віросповідання, свободи мирних зібрань, пересування тощо. Особлива увага в Кодексі приділяється професійній підготовці правоохоронців, питання, пов'язані із застосуванням сили та обмеженням прав, мають бути невід'ємною частиною навчального процесу на всіх рівнях поліцейської служби.

Відповідно до загальноєвропейських орієнтирів, Україна здійснює поступову імплементацію правозахисних стандартів у діяльність національних правоохоронних органів. Зокрема, з 2016 року в системі Національної поліції України функціонує Управління дотримання прав людини, що має на меті реалізацію державної

політики у сфері захисту прав людини під час надання поліцейських послуг⁵⁷.

До функціональної структури Управління дотримання прав людини у системі Національної поліції України входять підрозділи, які займаються моніторингом правозастосовної діяльності, координацією заходів у сфері протидії домашньому насильству, контролем за дотриманням стандартів у місцях тимчасового тримання, а також аналітичною обробкою персональних даних та іншими питаннями. Така структурна розгалуженість свідчить про потенційно високий інституційний ресурс для забезпечення прав людини у поліцейській діяльності. Водночас, в умовах воєнного стану, коли питання захисту прав особи стає ще більш чутливим та актуальним, викликає занепокоєння відсутність публічно доступної звітності про результати роботи відповідних підрозділів УДПЛ. На офіційному вебпорталі Національної поліції України не представлено інтерактивного доступу до періодичних звітів, аналітичних матеріалів чи узагальнень практики, що стосується дотримання прав людини у поліцейському середовищі.

Також заслуговує на увагу низький рівень висвітлення проблемних аспектів у зовнішній комунікації УДПЛ, зокрема у соціальних мережах. Моніторинг контенту, який публікується у Facebook-профілі УДПЛ, свідчить про переважну зосередженість на гуманітарних заходах, таких як допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка уразливих груп тощо. Натомість питання системних порушень прав людини з боку працівників поліції, а також результати внутрішнього контролю та реагування на такі випадки, залишаються фактично поза публічним обговоренням.

У контексті триваючого воєнного конфлікту, забезпечення відкритості, підзвітності та прозорості в роботі підрозділів, що відповідають за дотримання прав людини, є не лише питанням довіри

⁵⁷ Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>

до поліції, а й важливим маркером демократичного функціонування інституцій безпеки в умовах надзвичайного стану. Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на формальну наявність інституційного механізму захисту прав людини у поліцейській системі, існує нагальна потреба у підвищенні рівня публічності, звітності та відкритості діяльності відповідних структурних підрозділів. Забезпечення ефективного моніторингу прав людини в оперативно-розшуковій діяльності передбачає не лише внутрішній контроль, але й зовнішній громадський нагляд, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

Аналіз щорічних офіційних звітів Голови Національної поліції України свідчить про те, що висвітлення проблематики дотримання прав людини у звітності правоохоронних органів загалом має фрагментарний та узагальнений характер. Найбільшу увагу приділено таким темам, як протидія торгівлі людьми, запобігання домашньому насильству, гарантування свободи мирних зібрань, зокрема шляхом впровадження елементів так званої «скандинавської моделі», а також цифровізація поліцейської діяльності через системи Custody Records⁵⁸. Проте, відсутня конкретна інформація про заходи, спрямовані на запобігання порушенням прав людини саме з боку працівників поліції, зокрема в межах оперативно-розшукової діяльності, немає жодної інформації про внутрішньовідомчі розслідування, статистику скарг або впроваджені механізми реагування на такі порушення.

На офіційному вебсайті Міністерства внутрішніх справ України дійсно існує тематичний розділ «Права людини», у якому зібрані документи, що стосуються захисту вразливих груп, особливо в умовах воєнного стану, однак питання дотримання прав людини у щоденній службово-оперативній діяльності поліції, включно з ОРД, практично не висвітлюються. Схожа ситуація спостерігається і на вебресурсі

⁵⁸ Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми "Custody Records" інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: Наказ МВС 10 червня 2022 р. за № 629/37965.

Національної поліції України. У розділі «Дотримання прав людини» оприлюднено лише один узагальнений документ «Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021 рік⁵⁹, однак він не містить конкретного аналізу ризиків зловживань у сфері ОРД, не окреслює механізмів профілактики чи належного реагування на можливі порушення. В умовах воєнного стану, коли поліцейські отримують додаткові повноваження, а ступінь втручання у приватне життя громадян зростає, така інформаційна непрозорість створює додаткові ризики для легітимності дій правоохоронних органів та знижує рівень довіри до них з боку суспільства.

До позитивних прикладів у сфері інтеграції правозахисних стандартів у діяльність поліції можна віднести впровадження системи Custody Records, яка дозволяє здійснювати електронну фіксацію всіх дій щодо затриманих осіб від моменту фактичного затримання до їх звільнення або передачі до ізолятора тимчасового тримання. Станом на початок 2022 року ця система діяла в 17 територіальних підрозділах Національної поліції України, що є важливим кроком у напрямку підвищення прозорості та попередження катувань і жорстокого поводження.

Також варто відзначити ініціативи у сфері захисту персональних даних, а саме було визначено відповідальних осіб у підрозділах, організовано навчання персоналу щодо безпеки інформації, що особливо важливо в умовах воєнного стану, коли збільшується обсяг чутливої інформації, що опрацьовується правоохоронцями. Окрему увагу приділено боротьбі з домашнім насильством, запобіганню торгівлі людьми, а також наданню правової допомоги вразливим групам населення, включаючи внутрішньо переміщених

⁵⁹ Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021. URL: <https://npu.gov.ua/diyalnist/dotrimannya-prav-lyudini/osnovni-dosiahnennia-natsionalnoi-politsii-ukrainy-u-mezhakh-realizatsii-stratehichnykh-napriamiv-natsionalnoi-stratehii-u-sferi-prav-liudyny>

осіб, осіб з інвалідністю та громадян, які зазнали утисків унаслідок бойових дій. Втім, незважаючи на ці досягнення, системна прогалина залишається у сфері контролю за дотриманням прав осіб, стосовно яких здійснюються негласні оперативно-розшукові заходи. Зокрема, відсутні механізми моніторингу правомірності втручання в особисте життя, таємницю листування, свободу спілкування, використання телекомунікаційних систем тощо. Ці аспекти ОРД мають високий ризик зловживань, особливо в умовах, коли суспільство через воєнні дії менш критично ставиться до розширення повноважень органів безпеки.

У зв'язку з цим, нагальною є потреба у систематичному аналізі порушень прав людини в оперативно-розшуковій сфері та публікації відповідної статистики, створенні незалежного органу або посиленні парламентського контролю за дотриманням законності при проведенні ОРД, регулярній звітності МВС або НПУ про виявлені факти порушень, накладені дисциплінарні або кримінальні санкції, розробці програм професійного навчання для співробітників оперативних підрозділів, з орієнтацією на стандарти Європейського суду з прав людини, принципи законності, пропорційності, мінімального втручання та юридичної відповідальності. Лише завдяки цим заходам можна забезпечити реальний баланс між безпекою та правами людини, що є необхідною умовою функціонування правової держави навіть в умовах воєнної загрози.

Таким чином, попри декларативне проголошення прихильності до принципів захисту прав людини, наявна нормативно-правова база та реальна практика здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні потребують суттєвого посилення з точки зору механізмів контролю, прозорості та підзвітності. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли органи безпеки отримують розширені повноваження, а ризики порушення прав людини значно зростають. Зазначена ситуація вказує на необхідність глибшої інтеграції правозахисної парадигми у діяльність Національної поліції України, що відповідає як стандартам правової держави, так

і зобов'язанням України в межах імплементації європейських стандартів правоохоронної діяльності.

Водночас, варто визнати, що певні позитивні зрушення все ж мають місце, де Національна поліція України в межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини поступово втілює принципи дотримання прав і свобод громадянина в оперативну практику. Це засвідчують положення окремих офіційних документів, річних звітів та публічні заяви керівництва НПУ про пріоритетність прав людини у діяльності відомства.

Наявність у структурі поліції спеціалізованого органу Управління дотримання прав людини є позитивним сигналом щодо інституціонального закріплення правозахисного контролю. Проте ефективність цього підрозділу значною мірою залежить не від його формального статусу, а від реального рівня прозорості, підзвітності та результативності. Станом на сьогодні відсутність публічних звітів про діяльність Управлінь на офіційному сайті Нацполіції, обмежене інформування у соціальних мережах, зокрема, у Facebook, а також зосередженість виключно на загальносоціальних ініціативах таких, як волонтерство, допомога ВПО тощо, свідчать про нестачу фокусу на системному аналізі порушень прав людини у контексті оперативно-розшукової діяльності.

Така ситуація вимагає перегляду інформаційної політики поліції, посилення аналітичного супроводу та розширення громадського і парламентського контролю за практикою ОРД, що стане реальним кроком до утвердження принципу невід'ємності прав людини навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Висновок

Оперативно-розшукова діяльність у демократичній правовій державі постає як багатофункціональний інструмент забезпечення національної безпеки, протидії злочинності та охорони громадського порядку. Водночас її негласний, часто глибоко втручальний

характер вимагає не лише високого рівня правового регулювання, але й ефективних гарантій дотримання прав людини.

В умовах воєнного стану, коли ризики порушення прав громадян зростають, зростає і роль системних запобіжників проти свавілля. Як показано у дослідженні, втручання у приватне життя повинно ґрунтуватися на чітко визначеному законі, переслідувати легітимну мету, бути необхідним у демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності. Особливо це стосується таких чутливих заходів, як зняття інформації з каналів зв'язку, обстеження житла, встановлення місця перебування особи тощо.

Нагальним є також удосконалення механізмів інституційного контролю парламентського, судового та громадського. Принципи прозорості, відкритості, публічної звітності мають бути реалізовані не лише декларативно, а й на практиці, зокрема в межах діяльності таких підрозділів, як Управління дотримання прав людини Національної поліції України. Поточна ситуація із закритістю інформації, відсутністю аналітичної звітності та обмеженою комунікацією з громадянським суспільством вказує на потребу глибших реформ.

Цифровізація ОРД, впровадження алгоритмічних систем, використання великих масивів даних та телекомунікаційних технологій відкривають нові горизонти ефективності, але й створюють безпрецедентні ризики для права на приватність. У зв'язку з цим, критично важливо інтегрувати міжнародні стандарти, зокрема практику ЄСПЛ, у внутрішні нормативні процедури оперативної діяльності.

Також визначальною є професійна культура співробітників оперативних підрозділів, зокрема правосвідомість, знання правозахисного законодавства, етичні орієнтири кожного співробітника правоохоронних органів. Забезпечення прав людини має бути не зовнішнім обмеженням, а внутрішнім орієнтиром у діяльності державних органів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що дотримання прав і свобод людини у сфері оперативно-розшукової діяльності є не лише елементом легітимності, а й запорукою довіри громадян до держави,

стабільності суспільства та сталого розвитку правової держави, оскільки лише за умови реального балансу між безпековими інтересами та правами особи ОРД може виконувати свою функцію в межах законності, справедливості та демократичних засад.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М., Бандурка І.О. Злочинність і сучасність : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2020. 408 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6885>

2. Барабаш О.О. Порушення прав і свобод людини в умовах війни: безпека особи, суспільства і держави. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, Н.Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 253 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5858/1/23_06_2023.pdf

3. Богініч І.О., Жилін В.В. Окремі питання вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність оперативно-технічних підрозділів Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.- практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 294 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/ord/2023/mater_konf_300323.pdf

4. Василина М.М. Виховання співробітників правоохоронних органів до виконання завдань оперативно-службової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2022_5_34

5. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. 2021. № 2 (72). С. 120–126. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/2_2021.pdf

6. Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>

7. Європейський суд з прав людини. Справа «Сабо і Віші проти Угорщини» (Заява № 37138/14). Рішення від 12 січня 2016. URL: <https://privacy.khpg.org/1604922643>

8. Кириченко О.В., Хмеленко В.В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.

9. Козленко О.О. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності у демократичній державі. *Legal Position*. 2024. № 4. С. 58–63.

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини), Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

13. Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / за ред. проф. О.М. Джужа. Київ : Правова єдність. 2009. 310 с.

14. Огляд практики Європейського суду з прав людини 2018. Рада Європи — Європейський суд з прав людини, 2019. 122 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2018_UKR.pdf

15. Основні досягнення Національної поліції у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини» за 2021. URL: <https://npu.gov.ua/diyalnist/dotrimannya-prav-lyudini/>

osnovni-dosiahnennia-natsionalnoi-politsii-ukrainy-u-mezhakh-realizatsii-stratehichnykh-napriamiv-natsionalnoi-stratehii-u-sferi-prav-liudynu

16.Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content>

17.Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Київ : К.І.С., 2015. 216 с.

18.Посібник із судової практики Європейського суду з прав людини. Застосування норм законодавства Європейського Союзу у практиці Європейського суду з прав людини. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025. 56 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_eu_law_in_echr_case-law_ukr

19.Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

20.Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми “Custody Records” інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС 10 червня 2022 р. за № 629/37965.

21.Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

22.Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

23.Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

24.Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

25. Справа «Класс та інші проти Німеччини». Європейський суд з прав людини, Рішення від 06.09.1978 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

26. Троцький О.О. Аксіологічна природа принципу прозорості в адміністративно-правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2025. С. 169–170. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/40.pdf

27. Цимбалюк М.М. Вплив світоглядних орієнтирів сучасного правоохоронця на реформування правоохоронної системи в українському соціокультурному просторі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 4. С. 359–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_4_3

28. Шапірко П.М. Методологія легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 67. С. 228–236. URL: <http://hdl.Handle.net/11300/5567>

29. Шапірко П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий журнал*. 2025. № 2. С. 248–251. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/68.pdf

30. CASE OF ROMAN ZAKHAROV v. RUSSIA (Application no. 47143/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-159324%22>

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

31. Ignatieva A.I. IN GREAT BRITAIN IN THE MODERN INTERNATIONAL LAW. С. 163–166. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20229/1/Ignatieva_163-166.pdf

Анотація

Наше наукове дослідження присвячене комплексному аналізу сучасного стану, ключових проблем і перспектив розвитку механізмів забезпечення прав і свобод людини в процесі здійснення оперативно-розшукової

діяльності в Україні. У центрі нашої уваги є взаємозв'язок між потребами національної безпеки та зобов'язанням держави гарантувати недоторканість приватного життя, свободу та особисту безпеку кожної особи.

Здійснено глибокий аналіз трансформації правового режиму ОРД у контексті новітніх викликів, зокрема, в умовах дії воєнного стану, збройної агресії, цифровізації та зростання ролі інформаційних технологій. Особлива увага приділена проблематиці обмеження прав людини через негласні оперативні заходи, ризикам свавілля та механізмам попередження зловживань з боку органів, уповноважених на здійснення ОРД.

У дослідженні висвітлено роль суду як ключового гаранта верховенства права в цій сфері, оскільки судові процедури розглядаються не лише як інструмент контролю за правомірністю оперативного втручання, а й як чинник гуманізації та легітимізації дій держави. Проаналізовано практику Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо меж допустимого втручання у приватне життя, презумпції невинуватості та стандартів пропорційності. Також, зосереджено увагу на моделі «правосуддя, орієнтованого на людину» у сфері ОРД, яка передбачає поєднання законності з гуманістичним підходом до особи, особливо у випадках, коли мова йде про вразливі категорії населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, потерпілих від воєнних дій чи обвинувачених без належного обґрунтування.

Таким чином, результати нашого дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність удосконалення нормативно-правової бази, підвищення стандартів судового контролю та формування культури поваги до прав людини в системі оперативно-розшукової діяльності, що є запорукою не лише ефективної протидії злочинності, а й утвердження довіри до держави як правової інституції в умовах національних криз.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

Верстка *Н. Ковальчук*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 07.10.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 48,83. Наклад 300.
Замовлення № 085м-1125.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.